

אבותינו האם קיימו לתרי"ג מצוות קודם מתן תורה והיאך נשא יעקב אבינו שתי אחיות בחייהן

"וַיָּבֹא גַּם אֶל רָחֵל וַיֶּאֱהַב גַּם אֶת רָחֵל מִלֵּאָה"

(בראשית פרק כט פסוק ל)

הנה אמרינן במסכת יומא (כח:) אמר רב: קיים אברהם אבינו כל התורה כולה, שנאמר (בראשית כו ה) "עֵקֶב אֲשֶׁר שָׁמַע אַבְרָהָם בְּקֹלִי וַיִּשְׁמֹר מִשְׁמַרְתִּי מִצְוֹתַי חֻקּוֹתַי וְתוֹרֹתָי" [ועיי"ש ששאל רב שימי בר חייא את רב ואימא שבע מצות, והשיבו הא איכא נמי מילה, והק' אימא שבע מצות ומילה, ואמר ליה אם כן "מִצְוֹתַי ותורתי" למה לי, דהיינו דסגי במצוותי ולא היה צריך לכתוב תורות אע"כ שהכוונה שקיים את כל התורה], אמר רבא ואיתימא רב אשי: קיים אברהם אבינו אפילו עירובי תבשילין, שנאמר 'תּוֹרֹתָי' (בלשון רבים) אחת תורה שבכתב ואחת תורה שבעל פה. ע"כ. והמפרשים נשאו ונתנו בנו וסתרו בקושיות ופירוקים בכל מיני עניינים שיש לדון בהם דלכאו' לא קיימו אבותינו לדיני התורה, והמפורסמת מכולן היא השאלה היאך נשא יעקב אבינו ב' אחיות הלא הן רחל ולאה.

האם יעקב אבינו קיים את כל המצוות

ובראשית כל יש להקדים מש"כ בשו"ת הרמ"א (סימן י) שהגם שאכן מוכח בגמרא שאברהם אבינו היה נוהג כפי התורה והמצוה ואפילו במצוות מדרבנן. מכל מקום נוכל לומר, אם הוא שמר, אנשי ביתו לא שמרו אלא רק החוק הנימוסי הנמסר להם, דהיינו ז' מצות בני נח. דמי לנו גדול מאדוננו אבינו יעקב עליו השלום אשר נשא שתי אחיות. עיי"ש שכתב עפי"ז שהכתוב שאמר (לעיל יח יט) לְמַעַן אֲשֶׁר יְצַוֶּה וגו' לא קאי אלא על אותן שבע מצוות של בני נח [ונפ"מ למצות 'דינים' הנלמדת ממנו לבני נח שהיא כפי נימוסיהם ואינם צריכים לדון כדיני ישראל]. ומבואר יוצא לדבריו שאין לשאול כלל על יעקב היאך עבר על מצוות ישראל, דאכן לא קיים את המצוות, ורק אברהם אבינו קיימם [ואמנם יש גם כמה קושיות גבי אברהם, וכגון מה שדנתי במערכה לפרשת לך-לך מדוע אברהם אבינו לא מל את עצמו קודם שהצטווה, ואכמ"ל].

אך עומדים לנגדנו דברי רש"י בריש פרשת וישלח (להלן לב ה) במה ששלח יעקב לומר לעשָׂו "עִם לָבָן גַּרְתִּי", שפירש: גרתי בגימטריא תרי"ג ('גרתי' זה אותיות 'תריג', אבל רש"י מתכוון לומר שזה בגימטריא 613 רק שבזמנו לא הייתה אפשרות פשוטה לכתיבת מספרים אלא ע"י אותיות ודו"ק), כלומר עם לבן הרשע גרתי ותרי"ג מצות שמרתי ולא למדתי ממעשיו הרעים. הרי לנו שיעקב אבינו מעיד בעצמו שקיים הוא לכל המצוות, ודלא כדנקט הרמ"א בפשיטות. [אכן עדיין נוכל לומר, שרק אברהם קיים גם מצוות דרבנן, משא"כ יעקב קיים דוקא תרי"ג מצוות דאורייתא. אולם ראיתי בשו"ת משנה הלכות (חלק טו סימן עט) שכתב להוכיח שיעקב קיים גם מצוות דרבנן, שהרי תיקן וקיים תפילת ערבית שהיא רשות עיי"ש, ואין ראייתו מספקת כמובן לכל מעיין ישר ודו"ק]. ומעתה קמה הקושיא וגם ניצבה, היאך נשא יעקב אבינו שתי אחיות יחד.

ובאמת כן מפורש בלשון הרמב"ן (לקמן כו ה) שלאחר שהקשה איך הקים יעקב מצבה (להלן כח יח) ונשא שתי אחיות (להלן כט כט-ל), וכדעת רבותינו (בראשית רבה עד יג) ארבע, ועמרם נשא דודתו (שמות ו כ), ומשה רבינו הקים שתים עשרה מצבה (שם כד ד). נקט בניסוח הקושיא "והאיך אפשר שיהיו נוהגים היתר בתורה במה שאסר אברהם אביהם על עצמו וקבע לו השם שכר על הדבר, והוא יצוה את בניו ואת ביתו אחריו ללכת בדרכיו, וביעקב דרשו (ב"ר עט ו) ששמר את השבת וקבע תחומין". ומבואר לנו מהמדרש שיעקב קיים נמי מצוות ואף תחומין דרבנן וכמו אברהם. אך קושטא שהרמב"ן עצמו דחה וכתב "ואפשר שיהיה זה בשבת מפני שהיא שקולה ככל התורה כולה (ירושלמי ברכות פ"א ה"ה ונדרים פ"ג ה"ט), שהיא מעידה על מעשה בראשית", והיינו דאין ראיה מזה לומר שיעקב אבינו שמר את כל המצוות (וע"ע בהמשך דבריו שפירש "מִשְׁמַרְתִּי מִצְוֹתַי חֻקּוֹתַי וְתוֹרֹתָי" שכל זה קאי על מצוות בני נח), אמנם עדיין צריכים אנו ליישב שיטת רש"י אשר שפתיו ברור מללו שיעקב אבינו קיים לכל תרי"ג מצוות.

חילוק הרמב"ן בין ארץ ישראל לחוץ לארץ

והנה הרמב"ן בהמשך דבריו כתב דנראה שלמד אברהם אבינו התורה כולה ברוח הקודש, ועסק בה ובטעמי מצותיה וסודותיה, ושמר אותה כולה כמי שאינו מצווה ועושה, ושמירתו אותה היה בארץ בלבד, ויעקב בחוצה לארץ נשא האחיות, וכן עמרם, כי המצוות משפט אלהי הארץ הן, אע"פ שהוזהרנו בחובת הגוף בכל מקום (קידושין לו:), והמצֻבה מצוה שנתחדשה בזמן ידוע היא, כמו שדרשו (בספרי) ב"אֲשֶׁר שָׂנֵא ה' אֱלֹהֶיךָ" (דברים טז כב), ששנאה אחר היותה אהובה בימי האבות. וביוסף דרשו (ב"ר צב ד) שהיה משמר את השבת אפילו במצרים, מפני שהיא שקולה כנגד כל המצוות, לפי שהיא עדות על חידוש העולם, והיה עושה כן ללמד את בניו אמונת בריאת העולם להוציא מלבם כונת עבודה זרה ודעות המצרים. עכת"ד.

וזהו פירושו המפורסם של הרמב"ן שלא היו האבות מקיימים תרי"ג מצוות אלא בארץ ישראל, ואזיל לשיטתו (ויקרא יח כה) שהביא מהספרי (פרשת עקב פסקא מג), עה"פ (דברים יא יז) "וַאֲבַדְתֶּם מְהֵרָה", אע"פ שאני מגלה אתכם מן הארץ לחוצה לארץ היו מצויינין במצוות שכשתחזרו לא יהו עליכם חדשים, משל לאדון שכעס על אשתו ושלחה לבית אביה, אמר לה הוי מתקשטת תכשיטים שכשתחזרי לא יהיו עליך חדשים עיי"ש (ועי' בשו"ת אור לציון ח"א או"ח סו"ס לו), ומשמע שכל הענין בקיום המצוות בחו"ל הוא כהכנה לקיומם בארץ [וידוע מש"כ שם הרמב"ן שלכן מתה רחל בדיוק בכניסה לארץ]. ומ"מ לכאו' מפורש ברש"י שלא ס"ל להאי פירוקא, דהא 'תרי"ג מצוות שמרתי' היינו עם לבן הרשע בחו"ל [וכן יש לציין שמהר"ל בגור אריה ומהר"ח בן-עטר באור החיים לא הסכימו לפי' הרמב"ן] ודו"ק.

גיליון זה מוקדש לעילוי נשמת הבחור החשוב מרדכי בן יוסף שליט"א

דברי הרשב"א והרדב"ז בסודם של דברים

ומצינו בשו"ת הרשב"א (חלק א סימן צד) שעמד בקושיא זו "על אשר נשא יעקב שתי אחיות", וביישוב הענין כתב דברים על דרך הנסתר, וזה לשונו "דע שהתורה נכונה על שלושה עמודים: האחד - זמן, והשני - מקום, והשלישי - כלים. הזמן, לא כל הימים אסורים במלאכה כשבת וכיום טוב, ולא אסורים בחמץ כפסח, ולא חייבין בסוכה ובלולב כחג. והמקום, שלא בכל מקום חייבין בתרומות ובמעשרות ואסורין בטבל כארץ ישראל, ולא חייבים בקורבנות כבית הבחירה. והכלים, לא בכל דבר יוצאים תמורת הלולב והאתרוג, ולא כל דבר מקריבים כבקר וצאן תורים ובני-יונה, ולא [כל אדם] ראוי להקריב ככהן. ואיני יכול לפרש יותר, ומשכיל על דבר ימצא" (ע"פ משלי טז כ), עד כאן לשונו.

ובשו"ת הרדב"ז (חלק ב סימן תרצו) נשאל מה כוונת הרשב"א בזה, וכתב לשואל "הנה אתה אוחז בעורפי להוציא מה שאין לי חפץ, ועל אפי זאת, ואעפ"כ כדי שלא להוציאך חלק ארמוז לך רמיזות עד שתבין דבריו". וראה שם שביאר שהעיקר רמוז בסוף לשונו של הרשב"א שאמר "ולא ראוי להקריב ככהן", והיינו שלא הכל ראויים לישא שתי אחיות כיעקב לפי שצורתו חקוקה בכסא הכבוד, כי טעם העריות כדי שלא ישתמש בשרביטו של מלך, ונחלת יעקב נחלה בלא מצרים ומשתמש בשתי אחיות לאה ורחל, ואם ידעת למה זכתה לאה להיקבר במערת המכפלה ורחל בפרשת דרכים, תבין סוד ב' אחיות. עיי"ש שהדברים הם רק למשכיל בדברי ח"ן. ועל כן אנו העניים בדעת ננצור לשוננו בזה ולא נחקור במופלא ממנו.

ביאור שמצד הדין אין כאן נישואי שתי אחיות

אבל המשיך הרדב"ז שבאמת נראה לפי הפשט שאינה שאלה כלל, שהרי אומות העולם אין להם אֲחָוָה כלל, ואפילו שכפרו בעבודה זרה והתגיירו מותרות היו לו, דקיימא לן (עי' יבמות כב.) דמן התורה מותר האדם לישא שתי אחיות גיורות אפי' שהן אחיות מן האם, ורק רבנן גזרו שלא ישא שתי אחיות מן האם, ואף אם תרצה לומר שהיה נזהר יעקב אפילו מן הדברים שעתידים הדורות האחרונים לגזור עליהם, יודע היה יעקב שלא היו אחיות מן האם אלא מן האב (עיין להלן בסוף האות שהרמב"ן נקט שהיו גם אחיות מהאם), וזה שאמרו (כיוצ"ב בשבת קלה. לענין מילה בשמונה) "נִתְּנה תורה - ונתחדשה הלכה" שיהיה אחוה למקבלי התורה, אבל קודם לכן לא היה להם אחוה, ועדיין אין להם אחוה לאותם שלא קיבלו תורה ואפי' נתגיירו.

ומבואר שלמד דבמציאות לא שייך איסור עריות דאחוה בבן נח, וממילא לא שייך לאסור בזה קודם מתן תורה. וכעי"ז כתב ליישב בחידושי הגרי"ז (עה"ת סימן יב) וזה לשונו "והנראה דלאיסור ב' אחיות בענין אישות של ישראל, ואישות של בן נח חלוקה בעצם החפצא של האישות ישראל, ולפי זה לא שייך איסור ב' אחיות אצל יעקב, כיון דהאישות לא הויא רק אישות של ב"נ, ובאישות ב"נ אין איסור ב' אחיות", עכ"ל. ומבו' דאיהו לא בא מצד שאין "אחוה" בגוים, אלא מצד שאין "אישות" בגוים וממילא אין כאן "נשיאת" ב' אחיות, ונראה שבישוב זה נרויח גם את שיטת רבי אליעזר בסנהדרין (נח.) שב"נ אסור באחות אביו ואחות אמו [ויש שכ' דכ"ש באחותו ואכמ"ל], דמכל מקום כלפי ישראל ליכא כלל איסורא, משא"כ לדרך הרדב"ז אכתי קשיא משיטת רבי אליעזר, ודו"ק.

ובמשי"ח חפש' מצאתי בשו"ת אגרות משה (אה"ע ח"ד סי' ט) שכתב שנראה דלק"מ, דהא ב' אחיות רק ע"י קידושין נאסרו, וקודם מתן תורה לא היה כלל ענין תפיסת קידושין, דאיסור אשת איש לבני נח אינו מדין תפיסת קידושין וקנין באשה, דלא שייך קנין זה לבן נח, אלא הוא יחוד בעלמא בלא שום קנין (עי' רמב"ם ריש הלכות אישות), ולכן יכולים להיפרד ולילך זה מזה כל זמן שירצו וכו' (עי' רמב"ם הלכות מלכים פ"ט ה"ח) ורק אישות כזו הייתה קודם מתן תורה, ובכהאי גוונא גם אחר מתן תורה לא נאסרו קרובות האשה, ונמצא שלא היה בזה שום איסור דב' אחיות כלל. [ומה שלרבי עקיבא אשת אביו נאסרה לב"נ אף אחר מיתה (סנהדרין נח.), הוא מחמת שנאסרה לו מה שהיתה מיוחדת לאביו אף שלא היה בגדר קנין קידושין, אבל עריות אחרות דע"י קידושין שלא נאסרו אלא אחר מתן תורה הוא רק ע"י קידושין, דקנין שאינו שייך בבי נח ולא היה שייך להחמיר], עיי"ש. והיינו כהגרי"ז.

ושוב הראני רב אחאי גאון חכם יוסף נר"ו לדברות הרמב"ן בחידושיו ליבמות (צח:) שכתב דלענין עריות לית לעכו"ם חייס דרחמנא אפקריה לזרעיה בין בגיות בין בגירות, דגבי עריות 'קיחה' כתיב בהו, ואינהו קיחה לית להו, וירושה זה ריבוי מיוחד מגזה"כ דעכו"ם יורש את אביו. וכן אישות דאב, חידוש הוא ולא ילפינן מיניה, ובתו"ד כתב להוכיח זאת "שהרי יעקב נשא שתי אחיות ואלמלא היו אסורות היו חכמים צריכים לפרש שלא היו אחיות מן האם ולא פירשו כן בשום מקום", עיי"ש. ומבואר שנקט כהרדב"ז דכיון שלא שייך אחוה בב"נ ממילא ל"ק איך נשא יעקב ב' אחיות. אמנם צ"ב במאי דפשיטא לרמב"ן שהיה לאבותינו דין ב"נ, ועי' להלן אות ז השְׁלָמה לדברים כאן.

טעם מחמת שרחל התקדשה קודם אך לאה נישאה בתחילה

ובמהרש"א סנהדרין (יט:) כתב ביישוב הקושיא, דלא היה ליעקב אפשרות להינצל מאיסור ב' אחיות שעתידה תורה ליאסר, כי באמת רחל נתקדשה לו מן הדין בשכר שבע שנים, כמו שכתוב (להלן כט כא) "הָבָה אֶת אִשְׁתִּי" דהיינו שנתקדשה לו כבר והיא אשתי בשכר ז' שנים, דאע"ג דהמקדש במלוה אינה מקודשת, בשכר הנאת מחילת מלוה מקודשת (עי' קידושין ו: וברש"י ותוס' שם), אך כיון שעדיין אז באמת לבני נח לא נאסרו ב' אחיות, הרי גם לאה נתקדשה לו בביאה וקידושי לאה לא הוו קידושי טעות, שבודאי יעקב לא היה עושה בעילתו בעילת זנות. והשתא אף אם היה מגרש אחת מהם, לא היה יכול לקיים דבר שעתידה תורה לאסור, ומן התורה איזה מהן שגירש הוה ליה השניה אחות גרושתו כיון דבאמת שתיהן היו מקודשות לו, ושתיהן ודאי לא היה אפשר לו לגרש. עכ"ד בקצת שינוי וביאור [ותורף תירוצו דהכא הוי דיעבד לאחר שקידש שתיהן ולא רצה לגרש אחת מהן, מצאתי שכבר כתבוהו במושב זקנים לבעלי התוס' כאן].

ואמנם הגר"י ענגיל בספרו לקח טוב (כלל יג אות ו) כתב לדחות דברי מהרש"א אלו, דהא יכול היה יעקב לגרש את לאה וממילא רחל מותרת לו ממה נפשך, דכלפי דיני ישראל לא חלו קידושי לאה כי היא אחות אשתו, וכלפי דין ב"נ אין איסור לישא אחות גרושתו, יעוי"ש מה שהוכיח לזה דלא אמרינן ממ"נ בכה"ג, אולם בחבצלת השרון (בראשית עמ' תפד) כתב להשיב על קושיתו, שמאחר שלא הוזהר יעקב על איסור אחות אשה, קידושין תופסין בה, ומאידך מידת חסידות היא שלא ליקח אחות אשה, וא"כ אין להוכיח מזה לשאר דוכתי [עייש"ע במה שהביא מהגר"י ענגיל גופיה בספרו בית האוצר (כלל א) שהקשה על המהרש"א שסותר עצמו (בסנהדרין נז:) בענין אי האבות יצאו מדין ב"נ לקולא] ואכמ"ל.

והנה מבואר כאן במהרש"א שהיה לאבותינו דין קידושין, ודלא כנקיטת הגרי"ז מבריסק והאגרות משה דליכא אישות ותפיסת קידושין קודם מתן תורה. ויש לסייע דעת מהרש"א, ממה שהביא רש"י גבי אמירת יוסף לאביו (לקמן מח ט) "בָּנַי הֵם אֲשֶׁר נָתַן לִי אֱלֹהִים בָּזֶה" שהראה לו שטר אירוסין ושטר כתובה (ושם הבאנו לבאר היאך דבר זה נרמז בלשון הפסוק ואכמ"ל), הרי לנו דקודם מתן תורה היה שייך אירוסין וכתובה. [וע"ע בגמ' ב"ב (טז:) שעשָׂו הרשע בא על נערה המאורסה, והקשו שם התוס' והלא לא נצטוו בני נח על נערה מאורסה, כדאמרינן (סנהדרין נז: ושם ד"ה לנערה) בעולת בעל יש להן נכנסת לחופה ולא נבעלה אין להן, ותירצו דאעפ"כ מכוער הדבר, עיי"ש. והנה דנו אם הצטוו או לא, אך לא דנו האם שייך בכלל מציאות כזו, ועיין].

ביאורים שקודם מתן תורה קיימו אבותינו כל מצוה לפי ענייה

רבינו 'אור החיים' (להלן מט ג) כתב לבאר עניין זה, דאכן האבות קיבלו התורה משֶׁם שקיבל מנח שקיבל מחנוך שקיבל מאדם הראשון, אשר למדה מפי הגבורה, אך לא נצטוה אלא על ז' מצות שאם יעבור עליהם יהרג, אבל שאר התורה קרוב לשכר אם יעשה ורחוק מן ההפסד אם לא יקיים, וכדרך שיש לנו גם אחר נתינת התורה שיש מצוות שאם יעשה אותם האדם יטול שכר ואם לאו אין לו עונש עליהם, כמו כן היה מיום ברוא אלוקים אדם בכל התורה חוץ מז' מצוות. ולכן במקום שהיו רואים תועלת דבר ההצלחה להם, כמו שתאמר יעקב כשהרגיש בהצלחתו בנישואי שתי האחיות, העלים עין מהרווח הנמשך מקיום המצוה ההיא, כיון שאין לו עונש אם לא יקיימנה כל עוד שלא ניתנה תורה. והוסיף שיש לומר שהיו עושים זאת על פי הדיבור, כי האבות נביאים היו וה' אמר להם לעשות כן, ודבר זה דומה למה שכתב רמב"ם בהלכות יסודי התורה (פ"ט ה"ג) כי נביא שאמר לעבור על איסור מאיסורי התורה לפי שעה שומעים לו כאליהו בהר הכרמל וגו', גם יאמן יעקב שעשה מעשה על פי נבואתו שיכול לישא ב' אחיות לפי שעה לא שיעקר איסור ב' אחיות, עכ"ד.

וכעי"ז כתב בנפש החיים (שער א פרק כא) דענין קיום המצוות של האבות שונה היה במהותו וענינו מחיוב קיום המצוות לאחר שניתנה תורה, דעיקר קיומם היה במה שתיקנו את מה שראוי לתקן בעולמות ע"י מעשי המצוות וייחדו ייחודים אף שלא עשו את מעשי המצוות בפועל, דכיון שלא שהיו מצווים ועושים כך מצד הדין, רק מצד השגתם בטוהר שֶׂכְלם התיקונים הנוראים הנעשים בכל מצוה בעולמות וכוחות העליונים ותחתונים, והפגמים הגדולים והחורבן והריסה ח"ו שיגרמו בהם אם לא יקיימום. לכן כשהשיג יעקב אבינו עליו השלום שלפי שורש נשמתו יגרום תיקונים גדולים בכוחות ועולמות העליונים אם ישא שתי אחיות אלו רחל ולאה, והמה יבנו שתיהן את בית ישראל, יגע כמה יגיעות ועבודות להשיגם שינשאו לו. וכן הענין בעמרם שנשא יוכבד דודתו שיצאו ממנה משה אהרן ומרים, עיי"ש.

וראיתי במנחת אשר (בראשית סי' מב) שציין כי קדם לרבותינו האחרונים הנזכרים חיים עד העולם, חד מקמאי הוא רבינו אברהם בן הרמב"ם (בפירושו על התורה), ושכ"כ העונג יו"ט בהקדמה. וכן הביא לשון הדעת זקנים לבעלי התוס' (בראשית לז לה) "כשרצו היו מקיימים וכשרצו היו מבטלים", וכתב שברור שאין הכוונה לרצון גשמי בעלמא אלא לפי השגתם ורוח קדשם, וא"כ זה כדברות אוה"ח ונפה"ח. ובעצם גם דברי הרשב"א והרדב"ז הנ"ל (אות ג) הם על דרך זו שהאבות היו מקיימים את התורה כפי דעתם בעומק ענייניה ותיקוניה, ומסתבר דהן הם יודו שזה רק משום שעדיין באמת לא נצטוו בקיום המצוות ממש ועל כן יכלו לנהוג בהם לפי מה שהשיגו בדעתם וכמבואר בנפה"ח עיי"ש. ולכאו' כל זה דלא כרש"י שכתב שיעקב שמר תרי"ג מצוות, אכן נראה דשפיר נחשב ששמרו כל המצוות והיינו לפי השגתם וכנ"ל, ובפרט לפמש"כ האוה"ח דמה ששינו הוי כהוראת שעה מפי נביא, ודו"ק.

שני תירוצי מהר"ל ובירור דבריו.

והמהר"ל בפירושו גור אריה (לקמן מו י, וכן בתפארת ישראל פרק כ) כתב לבאר בזה, שאברהם שהיה מידתו 'חסד' היה מיוחד לשמור כל התורה, שהתורה היא תורת חסד וזהו מידתו של אברהם, ולכך קיים אברהם כל התורה מעצמו מפני שזה מדתו מעצמו הוא הטוב והחסד כאשר ידוע ממידתו שהיה גומל חסד לכך התורה היא מידתו. אבל יעקב מידתו אמת, ואין מחוייב שיקיים התורה קודם שניתנה אלא רק מצוות עשה. וביאר דמצוות עשה הם קנין מעשה בעצם, דאע"ג שלא מתחייב בה אם לא יעשה יהיה חסר המצוה שהיא קנין מעשה, אבל מצוות לא תעשה, כל זמן שלא אסר הקב"ה, אינו עובר רצון בוראו יתברך, ולכן אין ענין לקיימם. ולפי זה א"ש הא דנשא יעקב ב' אחיות עיי"ש. ואמנם יש להעיר שדבריו אינם כמה שכתב רש"י שיעקב שמר תרי"ג מצוות, ושוב ראיתי שכבר העיר זאת המהר"ל בעצמו.

עוד דרך כתב המהר"ל (שם בגור אריה) שם, דעצם זה שאבותינו קיימו התורה הרי נכנסו בזה להיות כישראל וא"כ נחשב שנתגיירו וממילא אין איסור בב' האחיות שהרי דמו כתינוקות שנולדו ואינם אחיות. והמשנה למלך בפרשת דרכים (בתחילת הספר) הביא תירוץ זה בשם מהר"ש יפה, וכתב ע"ז דנראה פשוט שכל זה הוא אי אמרינן שיצאו מכלל בני נח לגמרי אז חשיבי רחל ולאה כגר שנתגייר דלית ביה קורבה, אך אם לא יצאו מכלל בני נח להקל איך הותרו לו רחל ולאה כיון דלבני נח חשיבי עריות עיי"ש, אך בדברי המהר"ל מבואר דאף אי לא יצאו דין ב"נ לקולא מ"מ הכא דאיירי בקיום מצוות דישראל, שפיר קיימום ע"פ דיני ישראל וממילא ודאי חשיבי בזה כגרים והותרו ב' אחיות, ודו"ק.

והנה ברמב"ן (ויקרא פרק כד פסוק י) כתב שמעת שבא אברהם בברית היו ישראל ובגוים לא יתחשבו, עיי"ש. ובמנחת אשר (בראשית סימן מב אות ב) העיר מדוע א"כ הוצרך הרמב"ן לתרץ שלא קיימו את התורה בחו"ל, הא יכל לבאר כאמור דלא הוו אחיות כיון שנתגיירו. וכתב ליישב דדעת הרמב"ן, דאף אם היה דין ישראל לפני מתן תורה, מ"מ דין גירות לא שייך בזה, דדוקא ע"י שמתחייב ממש בקבלת המצוות אז מהני לאשוויי לגירות דהויא כתינוק שנולד, עיי"ש ודו"ק. וכבר הערתי לעיל (סוף אות ד) שהרמב"ן ביבמות סותר משנתו ונוקט בפשיטות דהיה לאבותינו דין ב"נ, וצ"ע.

האם אומרים 'כקטן שנולד דמי' באשה שהתגיירה

והנה ממוצא דבריהם של המפרשים שתירצו שרחל ולאה נתגיירו ולכן התבטלה האחוה בניהם, מבואר יוצא שגם באשה אמרינן להא דגר שנתגייר כקטן שנולד דמי. [אכן י"ל דאמנם כלפי עצמה ל"ח כקטן שנולד ורק כלפי הקורבה אמרי' שבאו לעם חדש והתבטל היחס שבניהן, ואפשר עוד שכלפי דיני ישראל דנים משעת הגירות אך במה שהיתה אסורה מקודם לא אמרי' בה שחשיבה כנולדה מחדש (ויש לחפש הנפ"מ בזה) ודו"ק ברדב"ז (שהובא לעיל אות ד) שתירץ תחילה שהעכו"ם אין להם אחוה כלל ואח"כ הוסיף שאפילו נתגיירו מותרות היו לו דקיי"ל דמן התורה מותר האדם לישא שתי אחיות גיורות וכו', ומשמע כנ"ל, אך במהר"ש יפה ובגו"א (שהובאו לעיל אות ז) נראה שלא חילקו כלל, ודו"ק].

אמנם כנגד זה מצאנו דבר חידוש בשו"ת ראב"ן (סוף סי' נח), שהתקשה במה שאמרו ביבמות (סא.) שגיורת אסורה לכהן, ואמאי לא אמרינן שדינה כקטנה שנולדה, וביישוב הדבר כתב שני אופנים, חדא דנתמעטה מהפסוק "אשה זונה וחללה לא יקחו" ואמרו חז"ל (יבמות שם) 'אין זונה אלא גיורת ומשוחררת' ונמצא שמיעטה הכתוב בפירוש, ושנית תירץ שבגיורת אין כלל דין של 'גר שנתגייר כקטן שנולד דמי' שלא נאמרה אלא בזכרים. עיי"ש שהוכיח את המהלך השני ממה שמבואר בגמרא בכורות (מז.) שאם אשה ילדה בגיותה והתגיירה אזי מה שיולדת אח"כ ביהדותה אינו פטר רחם, אלמא דאשה לא חשיבא כתינוק שנולד. ולכאו' לדעתו אין זו סברא אלא הוא גזה"כ דילפינן מדין פטר רחם, אולם צ"ע מנ"ל זאת, הא שאר דברים ודאי שייכי גם באשה, ופטר רחם שאני שהוא ענין מציאותי שכיון שבפועל כבר נפתח רחמה בגיותה לא ייתכן שמה שתלד ייחשב פטר רחמה, ולכן לא שייך לומר בזה דין 'כקטן שנולד', משא"כ בשאר דברים ואין שום ראיה שלא אמרינן באשה דין גר שנתגייר כקטן שנולד.

ולכאורה אם באנו ליתן טעמא במילתא מאי שנא אשה מאיש, י"ל דדווקא איש שמתחייב בתרי"ג מצוות אז הוי כקטן שנולד (דהוי עולם חדש מצד "מה חובתו בעולמו") משא"כ אשה שפטורה מכל מצוות עשה שהזמ"ג (וא"כ הו"ה גוי שנעשה עבד, ואכמ"ל). אכן מ"מ אין בזה כדי שביעה. ובכלי חמדה (פרשת תולדות) כתב סברא לחלק בין איש ואשה, דבזכרים שצריך מילה קודם הגירות אז הוו כתינוק שנולד משום שיש בהם דבר הניכר והבדל בגוף בינם לבין שאר ב"נ משא"כ אשה. [וילה"ע דא"כ בבן קטורה לא נימא כתינוק שנולד, ואף בשאר בן נח אם מל עצמו קודם לכן, וילד"ח דלא חשיב מילה כלפי ישראל ובפרט מצד דין פריעה, אך מ"מ אי"ז מיישב, דהא מ"מ בגוף כבר לא ניכר ההבדל וא"כ נימא שאם מל ופרע לא ייחשב כקטן שנולד]. ושוב כתב הכל"ח, דאחר מתן תורה, השינוי הוא מכח כל המצוות שמתחייב, וא"כ הו"ה נשים, עיי"ש.

וכאמור, חידוש הראב"ן קשה בסברא, וגם נדחה מדברי המפרשים דידן שכתבו דין כקטן שנולד לענין רחל ולאה כלפי יעקב (וזה היה קודם מתן תורה, וכנגד איך שהעמיד הכל"ח סברת ראב"ן), וכבר העיר כן בשו"ת יחוה דעת (ח"ה סי' לג) עיי"ש מה שפלפל בדברי הראב"ן, וראה גם בחבצלת השרון (במדבר עמ' צג) שתמה על הראב"ן מהא דמבואר בב"ק (קט:) דהא דגזל הגר שאין לו יורשים שמושב לכהן זה גם באשה, אלמא דגם בגיורת אמרינן 'כקטן שנולד' דאל"כ למה לא יתנו הכסף ליורשים. ויתרה מזה בפרדס יוסף החדש (במדבר עמ' תלג) העיר שהראב"ן סותר עצמו, דהא בחידושיו ליבמות (כב.) כתב דהמקור לכל הדין של גר שנתגייר כקטן שנולד דמי הוא מדכתיב 'ואת הנפש אשר עשו בחרן', דאברהם מגייר את האנשים ושרה מגיירת את הנשים וכנ"ל, וא"כ מבואר שאין חילוק ואף בנשים אמרינן הכי, דהא כמו שתלו האנשים באברהם תלו הנשים בשרה. וצע"ג על הראב"ן (ומדבריו נסתר גם חילוקו של הכל"ח הנ"ל שרק קודם מת"ת היה חילוק בין אנשים לנשים), ונצטרך לדחוק דאכן בחידושיו אזיל כתי' הראשון שהביא בתשובתו (וכנ"ל) ואה"נ לתי' בתרא שחילק בו בין אנשים לנשים ליתא לדבריו אלו.

מחמת זה יעקב לא יברך על הכוס לעתיד לבוא

והנה בעיקר האי מילתא שאנו מלמדים זכות על יעקב אבינו שלא היה בנישואי רחל ולאה שום פגם ועוון, יש לעיין ממה דאיתא בפסחים (קיט:) וכ"ה בילקוט שמעוני (וירא רמז צג, תהילים רמז תתעד) עתיד הקב"ה לעשות סעודה לצדיקים וכו', נותנים לאברהם אבינו כוס של ברכה לברך ואומר

להן "איני מברך - שיצא ממני ישמעאל" אומר לו ליצחק 'טול וברך' אומר להן "איני מברך - שיצא ממני עשו", אומר לו ליעקב 'טול וברך' אומר להם "איני מברך - שנשאתי שתי אחיות בחייהן - שעתידה תורה לאוסרן עלי". עיי"ש. ומשמע א"כ שהיה כאן איסור מסוים ודלא כהמבואר, ואכן הרא"ם (בראשית כו ה) תמה מזה על הרמב"ן, דהיאך נמנע יעקב מלברך, והלא לא חטא בזה כלום, מכיון שנשאן בחוצה לארץ, עיי"ש.

ובשו"ת אגרות משה (הנ"ל אות ד) עמד בזה, דלפירושו הרי ליכא כלל איסור שהרי לו היה להם אישות שע"י יאסרו ב' אחיות, וכתב דכיון שבשם זה עכ"פ עתידה תורה לאוסרן עליו, אף שלא אסרה את נשיו לא נאה שיברך. וכיוצ"ב יישב בשו"ת רדב"ז (הנ"ל שם), דאף שלב"נ ליכא דין אחוה שיאסרו על ידו ב' אחיות, מ"מ חסידות הוא להתרחק מהדבר הדומה לאסור מן התורה, עיי"ש וע"ע בגו"א. ובאמת נראה דלרמב"ן ניחא טפי, דהא באמת היה כאן עבירה על דין תורה אלא דמ"מ לא קיימוה בחו"ל, וא"כ שפיר י"ל דאף שנהגו כהוגן מ"מ לא ראוי למי שלא קיים תמיד את מצוות ישראל שיברך לעתיד לבא [וראיתי לידידי הרה"ג מי"ר נר"ו בלוית חן (סי' ט אות ד) שדקדק דלהכי כתיב שעתידה תורה לאסור "עלי", והיינו לפי הרמב"ן שהדבר ייאסר על יעקב כשיכנס לארץ, ושו"ר מש"כ בזה בילקוט האורים (כאן) ובחנוכת התורה (פרשת אחרי מות) ואכמ"ל] ודו"ק. ויעוין למהר"ל בנצח ישראל (פרק לג) מה שביאר כללות הסוגיא דפסחים בעומק מחודש ולפי"ז לק"מ, עיין והבן.

ברחל ולאה אין קנאה וממילא אין איסור שתי אחיות

ובעיקר קושייתנו היאך נשא יעקב אבינו שני אחיות, האירני ידידי החו"ב הג"ר יוסף חיים אשכנזי שליט"א לדברי הספורנו עה"פ (ויקרא יח יח) "וְאִשָּׁה אֶל אֲחֹתָהּ לֹא תִקָּח לְצָרֹר" שכתב "אמר כי לולא זה לא היה אוסר אחות אשה, מאחר שאינה יוצאת ירך האשה, ושהאשה עצמה מותרת אבל אסר אותה כדי שלא תהיינה צרות, ולכן לא אסרה זולתי בחיי אחותה ולא כן בכל שאר העריות". ואמר ידידי לבאר ע"פ זה, דהאיסור הוא דווקא כאן בעולם הזה, אבל בעולם הבא שלא יהיה מציאות של צרות זו לזו [אלא וגר זאב עם כבש וכו'] ממילא לא יהיה איסור [והאריך לפלפל ליישב בזה קו' החזו"א בגליונות על חי' הגר"ח הלוי מבריסק (פי"ג מנדרים הכ"ב) שייסד דהך כללא דכל שאינו בזא"ז אינו בב"א הוא דווקא בדבר הסותר דינית ולא בגוונא שיש עיכוב מציאותי דאז שפיר בב"א שייך, והק' החזו"א מב' אחיות עיי"ש ולהנ"ל יש ליישב, דו"ק ואכמ"ל], ודו"ק.

[ואמנם במאי דפשיטא לידידי, לדידי באמת יש לחקור האם "מידות בטלות לעתיד לבא", וזכורני שהגאון הברכת מרדכי זצ"ל ביאר גבי ירבעם שלא הסכים לטייל עם הקב"ה אם דוד המלך יהיה בראש (כמובא בסנהדרין קב.), ולכאו' מה ההיגיון בזה, הא כשיהיה עם הקב"ה בגן עדן לא יפריע לו כלום ורק יהנה מזיו השכינה, אלא מוכרח מזה שבאמת המידות לא נעלמות אלא ממשיכות עמנו לעולם הבא, ושפיר אמר ירבעם "אי הכי לא בעינא" שאם דוד בראש לא יהיה זה גן-עדן אלא גהינום! עכת"ד. וא"כ חזי' דשייך "צרות" גם לעתיד לבא, וי"ל (וכן יל"ח בין "עולם הבא" "תחיית המתים" "גן-עדן", ואפשר דאצל ירבעם הכוונה לגן-עדן התחתון ולא לעתיד לבא, ואכמ"ל) ועיין].

ולאור הדברים האמורים אמרתי שיש מקום לבאר גם לגבי נישואי רחל ולאה ליעקב שאין בהם איסור, וכדמצינו (איכ"ר פתיחתא כד) שמסרה רחל ללאה את הסימנים וויתרה על האפשרות היקרה להתחתן עם יעקב אבינו הכל כדי שלאה לא תתבייש, ושו"ר כן בכמה מחברים עה"ת. ושוב אמר לי ידידי הרה"ג אברהם אוחנה שליט"א שרבינו יהונתן אייבשיץ (ב'מדרש יהונתן' עה"פ דלהלן) ביאר בזה את הפסוק (בראשית ל א) "וַתֵּרֶא רָחֵל כִּי לֹא יָלְדָה לְיַעֲקֹב, וַתְּקַנֵּא רָחֵל בַּאֲחֹתָהּ, וַתֹּאמֶר אֶל יַעֲקֹב הָבָה לִּי בָנִים וְאִם אַיִן מֵתָה אָנֹכִי", שאמרה לו שכיון שהיא מקנא א"כ אסורה בחיי אחותה ולכן הבא לי בנים שלא אקנא דאל"כ מתה אנכי, או באופ"א שכיון שמקנא א"כ אסורות יחד ואם לא יהיה לה בנים א"כ לאה היא עיקר הבית וממילא הדין נותן שרחל צריכה למות, משא"כ אם יהיה לה בנים היא עדיפה שעלתה במחשבה תחילה, ודו"ק.

שוב הראני ידידי הרה"ג נתנאל אוחנה שליט"א לדברות מוה"ר שלמה חזן זצ"ל בספרו "שער הקדים" (יח.) שהביא בבקיאותו י"ד טעמים היאך נשא יעקב אע"ה שתי אחיות, ובטעם השלישי כתב "שלא היה בהן קנאה ולא שייך לצרור - זוהר תרומה" (ועיי"ש בשאר הטעמים ואכמ"ל). ועיינתי בזוהר (ח"ב דף קכו ע"ב) וחזיתי כתוב שם, אשה אל אחותה לא תקח לצרור דאתעבידו מארי דבבו דא לדא, ואי תימא "ותקנא רחל באחותה", הכי הוא ודאי דהא עלמא תתאה כל תיאובתה לאו איהו אלא בגין למיהוי כגוונא דעלמא עלאה ולמירת דוכתהא, בדוכתא אחרא קנאת סופרים אסגיאת חכמתא והכא קנאת סופרים וכו', אסגיאו משיכו דחכמתא לגבייהו וכו' עיי"ש. ומבואר בזוה"ק דבאמת קנאה זו לא היתה אוסרת את רחל כיון שהיא קנאת סופרים, ודלא כהפרשנים הנ"ל, אך י"ל דהיא גופא טענה רחל שחוששת שלבסוף תבוא לקנאה שאינה של סופרים, ודוק"ה.

איסור שתי אחיות לעתיד לבוא

ובהיותי בזה בנותן טעם להביא כאן מש"כ ריש גלותא דבבל רי"ח הטוב בשו"ת רב פעלים (ח"ב סוד ישרים ס"ב) בשם חכם אחד (הוא מוה"ר שניאור זלמן דובער מווילנא) שחקר באשה שמת בעלה ונישאת לאחר, איך תחזור האשה לבעלה הראשון בתחיית המתים מאחר שנשאת לאחר ונאסרה. וכן חקר אם אדם נשא אשה ומתה ולקח אחותה אחר מות אשתו ונעשו שתיהן נשיו איך יתקיימו שתיהן אצלו בתחיית המתים אשה ואחותה ביחד, והוסיף לחקור בענין יעקב אע"ה איך יקיים אצלו את רחל ולאה אחר תחיית המתים שכבר נתנה תורה ואסרה שתי אחיות. והשיב לו הגרי"ח, דלגבי יעקב אין כאן שאלה, לפי הטעם שכתבו המפרשים בכלל הטעמים מה שנשא יעקב אבינו עליו השלום שתי אחיות, היינו כי רחל ולאה אין להן דין שתי אחיות, כי נתגיירו אחר לידתם ויש להם דין גר דקיימא לן גר שנתגייר כקטן שנולד דמי, אך שאר השאלות הם חקירות עצומות.

וכתב בישוב הדבר, דהחיוב במצוות לעתיד לבא אינו אלא במצות התורה אשר החיוב שלהם נמשך ובא מצד הנפשות שכולם היו במעמד הר סיני, ולכן גם הגופים הנולדים בכל דור ודור הם מתחייבים ממילא מצד הנפש שבקרבם שכבר היתה בהר סיני, וכל אדם מושבע ועומד מהר סיני על קיום המצות מצד נפשו אשר בקרבו, ולכן גם הגופים אשר יחיו בתחיית המתים לא גרעי מן הגופים הנולדים תמיד בכל דור ודור, וכמו שגופים הנולדים עתה מתחייבים במצות מכח הנפשות כן הגופים אשר יחיו בתחיית המתים מתחייבים במצות מכח הנפשות, דמאי שנא גוף נעשה חדש על ידי זרע אב ואם מגוף העומד וחי בטל התחיה במאמרו יתברך, הלא בין גופים אלו הנולדים עתה בין גופים הקמים בתחיית המתים לא היו בהר סיני בעת השבועה, ולכן כמו שגופים הנולדים עתה מתחייבים במצות התורה מכח הנפשות שנשבעו כן גופים הקמים בתחייה יתחייבו במצות התורה מכח הנפשות שנשבעו כבר הם בעצמם במעמד הר סיני.

וא"כ כל זה נאמר בחיוב מצוות התורה שנתחייבו בהם הנפשות עצמן, אשר הנפשות הן הן שעמדו בהר סיני ונשבעו ולא נעשה בהם שינוי, אך דבר הנעשה בגופים עצמם קודם המיתה הנה הוא מתבטל אחר המיתה, וכשיעמוד הגוף ויחיה הנה זה גוף חדש, ועל כן כל קשר ואגד של קורבה שיהיה בין הגופים בהיותם חיים בעוה"ז הנה בודאי שיופר ויתבטל אחר המיתה, דהגוף משתנה והלכה צורת הגוף ותוארו ולא נשאר אלא העצמות וכ"ש בהיכא שגם העצמות נעשו עפר ולא נשאר אלא עצם קטן הנקרא 'נסכוי' (עי' ב"ר כח ג וכן ויק"ר יח א, זוה"ק ח"א סט ע"א, ב"י או"ח סי' ש בשם שבולי הלקט סי' קל) ולכן קורבתם שהיתה בהיותם בחיים בטלה במיתה, ואחר שיחיו הגופים פנים חדשות הם ואין נקרא שם אחוה עליהם, ושתי נכריות הן נחשבות, וכן הקשר שנעשה בין זכר ונקבה ע"י קידושין שקדש זה את זאת ונעשית אשתו גם זה בטלה, ואין גופים של אלו נקראים איש ואשתו, מאחר כי האגד והקשר נתבטל, והיה כלא היה, עכת"ד.

והנה כמבואר בתו"ד הגרי"ח כל הקושיא היא אי לא אמרינן "מצוות בטלות לעתיד לבא", ומקוה"ד הוא בנדה (סא:) דת"ר בגד שאבד בו כלאים וכו' עושה ממנו תכריכין למת, אמר רב יוסף זאת אומרת מצוות בטלות לעתיד לבא, א"ל אביי וכו' לא שנו אלא לספדו אבל לקוברו אסור. א"ל לאו איתמר עלה א"ר יוחנן אפילו לקוברו, ור' יוחנן לטעמיה דאמר מאי דכתיב (תהלים פח ו) "בַּמֵּתִים חָפְשִׁי" כיון שמת אדם נעשה חפשי מן המצוות. ויעוין מש"כ בזה בקובץ שיעורים (ח"ב סימן כט), וראיתי שהאריך בזה ידידי הרה"ג מ"י רז נר"ו בלוית חן (סי' יג), ושוב ראיתי לו שם (בסי' יד) שהביא ממרן הגר"ח קנייבסקי בספר שיח השדה (ח"ב ליקוטים סי' ד) שדן במי שקם לתחיה האם יש לו קורבת משפחה עיי"ש בכל דבריו (ועוד הרחבתי בזה בענין אשת איש שמת בעלה וקם לתחייה), ואפשר להאריך אך ע"ט לקצר.